

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

АНДРІЙ
КРАСНЯЩИХ

ШОЛОМ-
АЛЕЙХЕМ

Харків
«Фоліо»
2019

Людина «...» як той столяр: столяр живе, живе й помирає, так само й людина.

Шолом-Алейхем

«**Я** єврейський народний письменник побуту, який пише єврейським розмовним діалектом, що його називають жаргоном «...»».

Синьоокий; довге каштанове, дуже світле волосся (хтось із сучасників говорить про нього навіть: блондин); окуляри: мав звичку дивитися на співрозмовника поверх окулярів. Невисокий на зріст, тендітний, стрункий; пишався своєю моложавістю, онучкам заборонив називати себе дідусем — лише татом; тішився, що не має жодної сивої волосини.

Чепурун, завжди елегантно зодягнений, звиклий дбати про свій костюм — вельветові піджаки, кольорові камізельки, на особливий манір пов'язаний шовковий галстук. «Важко було повірити, що цей джентльмен кавалер, у капелюсі набакир, з вигляду напівартист-напівбіржовик — відомий письменник». До того ж найвідоміший з єврейських письменників свого часу.

Кожна єврейська родина вважала за необхідне купити тоненьку п'ятикопійчану брошуру з його оповіданням на суботу, інакше це буде не субота. «Мені до вподоби три речі, три речі мені до вподоби: газети, молочна кухня і євреї». А ще всілякі дрібнички, раритети й цяцьки. Приїжджаючи до нового міста, бігав по крамницях, шукаючи брелоки, ланцюжки, перстеники. Іграшковий велосипедик, у якого крутилися коліщатка, що стояв у нього на столі, нікому не можна було чіпати; хто торкався до нього, зараз же діставав завдання: «Ось вам ножиці й папір, займіться ділом, крайте на смужки!»

««...» полюбляв майструвати. Свій парасоль він приладнав так, що міг сидіти під ним і писати на березі моря, як під великим тентом. І вдома він змайстрував ослін-ліжко, де йому було зручно писати напівлежачи». Чітке, гарне письмо; взагалі обожнював лад і чистоту,

неподобства терпіти не міг — естет: «Якось він не злюбив мамин капелюшок; а позаяк вона довго не могла зібратися купити собі іншого, він розрізав капелюшок навпіл і почепив на стінку».

«Він полюбляв усе маленьке: маленьких дітей, маленьких тварин, маленькі огірки, помідори, кишеньки для годинника, маленькі предмети, письмове приладдя». Завжди носив із собою два годиннички — на довгих ланцюжках; один — у правій, другий — у лівій кишеньці камізьелки. На запитання «Котра година?» діставалися одночасно».

Дотепність — ««...» — справа суто єврейська. Коли єврей не має охоти до жарту?» «Якщо Вас дивує завжди веселий тон моїх писань, то я мушу Вам сказати, що тон цей продиктований мені самим життям мого химерного народу «...»»

Відповідав на всі листи, гроші роздавав на перше прохання — бідь-кому.

Свою родину називав «республіка». Закінчивши оповідання, сповіщав про це дружину й дітей. «І всі в домі готувалися до родинного свята. Зранку вже знали, що увечері Шолом-Алейхем читатиме нове оповідання. Готувалися, як до прем'єри. Вбиралися святково, нетерпляче чекали на появу батька з кабінету».

«Читав Шолом-Алейхем просто, без ознак театральності, без жестів, без акторської міміки і без особливо підкреслених інтонацій. Та все ж його виконання було дуже виразним. Читаючи, він робив несподівані акценти, секрет яких був відомий лише йому, так що почуте увиразнювалося, стаючи видимим».

«Я був і вчителем, і купцем, і казенним рабином, і банкіром, і співробітником газет і журналів, і біржовим ділком, і редактором-видавцем, і посередником у галузі купівлі і продажу маєтків. Маю також... але це нецікаво».

«Тривалий час Шолом-Алейхем був для єврейського письменства «...» загадкою. Навіть тоді, коли вже часто друкувався і здобув популярність у читацькому середовищі, для письменників він усе ще залишався terra incognita. Про нього ходили легенди: сидить, мовляв, у Києві в оточенні мільйонерів, і сам був ним, живе по-панському і поміж ділом пише, багато пише невпинним пером».

Стверджували, що писав він швидко, легко, без зусиль, але це не так. Над деякими творами працював роками, виправляючи, редагуючи, переписуючи по п'ять разів. «Рука нестримно і легко ковзала по паперу услід за думкою. Але написане він докорінно переробляв, закреслюючи рядки й абзаци, вириваючи цілі сторінки. Нумерація сторінок його рукописів була неточною. До тієї самої сторінки він додавав безліч інших з буквеними позначеннями латинського алфавіту. Нерідко він до однієї сторінки приклеював інші, подовжуючи їх, немов сувій. Він любив морочитися з рукописом: клеїти, переплітати, вносити виправлення різним чорнилом. <...> Він оточував себе інструментами і необхідним для письма приладдям: перами, ножицями, щипчиками, клеєм, блокнотами різних кольорів і розмірів». І коли переписано начисто і надіслано до журналу чи видавництва — навздогін летіли телеграми: змінити оте й оте.

Писав навстоячки, за високим бюрком для письма, що поверталося на всі боки (за письмовий стіл сідав, лише щоб склеювати рукописи). А взагалі — скрізь, за будь-яких обставин: «на обробній дошці, на таці для самовара, на денці перевернутої бочки, в трамваї». «Мене запитують ті, хто мене знає і бачить щодня, коли я пишу? Я, бігме, й сам не знаю. Ось так я пишу: на ходу, на бігу, сидячи в чужому кабінеті, в трамваї, і саме тоді, коли мені морочать голову з приводу якогось лісу, або дорогого маєтку, якогось заводика, — саме тоді виростають чудові образи і складаються найкращі думки, а не можна відірватися ні на хвилину, ні на одну мить, щоб усе це зафіксувати на папері, — бодай би згоріли усі ті комерційні справи! Згорів би всенький світ! А тут увіходить дружина і починає торочити про квартирну плату, про гроші на правовчення в гімназії; м'ясник — джентльмен, той згоден почекати; зате крамар падлюка — він відмовляється давати в борг; адвокат погрожує описати стільці (дурень! він не знає, що їх уже давно описано)...»

Якщо образи приходили ночами — що ж, виходить, не спати всю ніч. Бувало — і нерідко, — творив на ходу. «Кращі розділи “Хлопчика Мотла” він придумав під час прогулянок тихими женецькими вуличками і парками у супроводі дітей».

«Коли Шолом-Алейхем віддавався творчості, він цілковито зосереджувався на процесі: нічого не бачив і нікого не чув <...>. Під час прогулянок раптово зупинявся і довго, нерухомо стояв і дивився в небо, задерши голову <...>. У фотелі за письмовим столом клав ногу на ногу й притискав перо до правого вуха, ніби наслухаючи його. Часто промовляв про себе слова, вивіряючи їхній ритм. Міг несподівано, не перериваючи писання, зайтися гучним сміхом і далі писав і сміявся, навіть якщо хтось увіходив до нього в кімнату. Працював він інтенсивно, сп'яніло, нестямно покусуючи пальці, іноді до крові, тому часто працював у рукавичках, проте й вони не рятували».

Був забобонний і ніколи не нумерував сторінки своїх рукописів 13-м числом, а тільки 12-а. На початку рукопису ставив свою печатку: дві руки в потиску і під ними — «Schalom-Aleichem» («Мир вам!» — «Добридень»). (Ми його псевдо пишемо дещо інакше, ніж він сам писав російською: «Шалем-Алейхем» підписував він листи російським письменникам — Горькому, Чехову, Льву Толстому. І по-російськи називав себе: Соломон Наумович Рабинович.)

Іноді буває: нічого не заважає і не відволікає, але не пишеться — і день, і два. Або пишеться, і багато, — а потім перечитується, переписується і все одно спалюється. «Ви ж знаєте, я всім довіряю, але не собі. Усередині мене сидить якийсь біс, який жартує, регоче і знущається з мого писання. Варто мені написати й прочитати з ентузіазмом будь-що, як, за звичаєм, мій біс насвистує губами і сміється очима. Аби я міг був його схопити, я б його задушив! Іноді буває, що він вислуховує мене серйозно і хитає головою. Я це сприймаю як схвалення і надсилаю написане до друкарні. Ось коли біс зловтішно регоче, бодай би згорів!»

Третій син у великій єврейській родині, Шолом Рабинович народився 18 лютого (2 березня за новим стилем) 1859 року в Переяславі, тоді Полтавської губернії (тепер Київської області). Невдовзі після його народження вся родина переїхала в невеличке поближнє містечко Вороньків¹: «Невелике то містечко Воронків, але яке гарне, яке принадне. Ви можете пройтися по ньому вздовж і впоперек за півгодини, якщо ви, звісно, маєте ноги й у силі це зробити. Ні залізниці, ні моря, ні гамору! Усього тільки два ярмарки на рік: “Красні торги” й “Покрова” — мабуть, спеціально для євреїв, щоб вони могли торгувати й дещо заробити. Зовсім малесеньке містечко, але там ви почуєте стільки чудових історій та легенд, що лише з них самих можна б скласти цілу книжку»², — напише Шолом-Алейхем в автобіографічному романі «З ярмарку».

Під назвою Касрилівка Воронків увійде до більшості його творів і стане узагальненим образом єврейського українського містечка на межі XIX—XX століть. У оповіданні «Місто маленьких людей» Шолом-Алейхем пояснить, чому Касрилівка: «Місто маленьких людей, куди я вводжу тебе, друже-читачу, лежить акурат на середині благословенної “смути”. Євреїв туди напхом напхано — як оселедців у бочку, ще й покарано: плодитися і розмножатися; а назва цьому уславленому місту — Касрилівка. Звідки взялася назва Касрилівка? Ось звідки. У нашому побуті бідняка, це всім відомо, називають по-різно-

¹ Засноване 1096 року як місто Ворониця, у 1624 році — містечко Вороньків, з 1648 року — село Вороньків. В українських перекладах творів Шолом-Алейхема — Воронків. Цього написання дотримуємося й ми. — *Прим. перекл.*

² «З ярмарку». Переклад М. Ш. Дубинського. *Тут і далі* — цит. за: Шолом-Алейхем. Твори в 4-х томах. — К.: Дніпро, 1968.